

میراث‌های نابود شده

دو بوسنی و هرزگوین

ترجمه: مهرداد وحیدی

مرکز اسناد و مدارک سازمان میراث فرهنگی کشور

درآمد

میراث فرهنگی این بهترین نمونه‌های خاخره‌های بشری و حلقه ارتباط معنوی و لطیف فرهنگهای متنوع ملل جهان، همواره در معرض مخاطراتی چون سیل، آتش‌سوزی، سرقت، جنگ و ویرانی بوده است. وقتی کینه‌توزیهای کورکورانه قومس، پاک‌سازی نژادی و عصبیت‌های بی‌منطق ملی‌گرایانه، نظیر آنچه امروز در

به‌حقوق انسانهای بیگناه، آوارگی و دریلری امواج عظیمی از مردم را که چیزی فراتر از زندگی ساده انسانی طلب نمی‌کنند سب می‌شود. از میان رفتن زیرساخت و روستای اجتماع بشری از جمله میراث فرهنگی، از اولین نتایج پدیده و قابل پیش‌بینی این وقایع ضدبشری خواهد بود.

مقاله حاضر، برگرفته از خبرنامه مرکز تحقیقات تاریخ، فرهنگ و هنر اسلامی وابسته به سازمان کنفرانس اسلامی است

که با وجود اختصاص دره اور آنچه بر کتابخانه ملی و دانشگاهی بوسنی و هرزگوین در شهر سارایوو، با بیش از یکصد و پنجاه سال قدمت و دو میلیون جلد کتاب، سند و نشریات گذشته است می‌پردازد. در این میان تلاش بی‌وقفه مسئولان و کتابداران این کتابخانه قدیمی در جهت انجمام وظیفه در اصلی‌ترین حیطه‌های فعالیت حرفه کتابداری چون مجموعه‌سازی، آماده‌سازی مدارک، خدمات مرجع، نشریات ادواری و انتشار کتابشناسی ملی بوسنی و هرزگوین در زیر آتش بمب و خمپاره در نقاط جداگانه در شهر سارایوو ادامه دارد و وجدانهای آگاه جامعه بشری را به‌یاری و داوری می‌طلبید. مرکز اسناد و مدارک میراث فرهنگی امیدوار است انتشار این مختصر، گام اول در راه اجرایی وظیفه خطیر آن در حیطه اطلاعات و اطلاع‌رسانی باشد.

کتابخانه ملی و دانشگاهی بوسنی و

هرزگوین در سارایوو در شب ۲۵ اوت ۱۹۹۲ نابود گردید. مجموعه‌های با ارزش کتاب، مواد آرشیوی و نشریات ادواری که یادگار ملت‌های بسیار بود طی این بمباران از میان رفت. فهرست کتابخانه به همراه مجموعه بی‌همتای مجلاتی که از قرن نوزدهم در بوسنی و هرزگوین و دیگر نواحی یوگسلاوی سابق منتشر شده بود نیز از دست رفت. تنها بخش کوچکی از موجودی کتابخانه نجات داده شد و اینک در پنج نقطه جداگانه در سارایوو نگهداری می‌شود. مدارک مکتوب به‌زمانها و خطوط گوناگون، گواه هویت بوسنی و هرزگوین متشکل از فرهنگها، قومیت‌ها و مذاهب متعدد بود.

کتابخانه ملی و دانشگاهی بوسنی و

هرزگوین حدود دو میلیون جلد کتاب و مواد دیگری از جمله قریب به‌شش هزار مجله ادواری را در خود جای داده بود که

بیشتر آنها براساس موزاین بین المللی توصیف کتابشناسی، فهرست نویسی شده بود. فهرست ماشینی شده کتابخانه چند سال پیش از شروع جنگ آغاز به کار کرده بود. کارکنان کتابخانه از آموزش فنون نوین اطلاع رسانی برخوردار بودند و به تحقیق درباره کتابخانه و اطلاع رسانی اقدام می ورزیدند.

این کتابخانه از زمان تأسیس در سال ۱۹۲۵ براساس مقررات مربوط به ذخیره سازی کلیه انتشارات در کتابخانه ملی، تمامی موادی را که در جمهوریهای پرگسلاوی سابق منتشر می شد دریافت می کرد.

وقتی در سال ۱۹۵۷ این مرکز در عین حال کتابخانه دانشگاهی نیز شد وظایف بیشتری به آن محول گردید. بسیاری از تسهیاتی که به تحصیل در دانشگاه سارایوو پرداخته اند تالارهای وسیع «شهرداری» را که مردم تحت عنوان «ویجنسیا»^(۱) می شناختند به یاد دارند. این نشانه و نماد شهر سارایوو که طرح آنرا یک مهندس معمار چک تهیه کرده بود در پایان قرن نوزدهم بنا شد. سبک بنا مشابه معماری عربی شمال آفریقا بود که در مدت حکومت اطریش - هنگری در فاصله ۱۸۷۸ تا ۱۹۱۸ در ساخت بناهای دولتی متداول شده بود.

مجموعه های خاص

از جمله موادی که مورد علاقه فراوان خوانندگان بود می توان از مجموعه های کتب نادر از قبیل اینکینامبول (کتب چاپ سنگی اوائل عصر چاپ قبل از سال ۱۵۰۱ م)، مجموعه نسخ خطی به زبانها و خطهای متفاوت، مواد دبداری شنیداری، مجموعه ای از قطعات موسیقی و مجموعه ای به خط بریل نام برد. علاوه بر اینها کتابخانه جایگاه استاد مهم، مواد انشده، اسناد شخصی، دیگ

اطلاعات مکتوب دارای اهمیت ویژه برای تاریخ بوسنی و هرزگوین بود. غیر از آنچه گفته شد کتابخانه دارای اسنادی درباره تعلیم و تربیت، اوراق شخصی برخی از نویسندگان سرشناس بوسنی، متون منتشر نشده، داستانهای کوتاه و تعدادی نمایشنامه به قلم نویسندگان ناشناس بود. مواد آرشیری از پوسنر، اعلامیه های دولتی، کارت پستال، اعلامیه های ترجمیم به اضافه مجموعه ای نادر از عکس های مشاهیر، محللهای طبیعی و آثار شاخص معماری کشور و شهر سارایوو تشکیل می شد.

بخش مجموعه های ویژه در کتابخانه ملی و دانشگاهی در سال ۱۹۵۱ تأسیس شد. استاد مهمی که در این بخش وجود داشت گواه بر تاریخ فرهنگ بوسنی و هرزگوین بود. در میان شش بخش مختلف، بخش نسخه های خطی و کتب نادر از همه ارزشمندتر بود. به دلیل هریت چند فرهنگی کشور، این مجموعه ها حاوی آثاری از بوسنی، کرواسی، صربستان و نیز آثاری به زبانهای لاتین، انگلیسی، فرانسه، روس، عربی، ایتالیایی، اسپانیولی، ترکی، فلاری، و زبانهای دیگر بود. شرایط تاریخی که این کشور را مبدل به محل تقاطع تأثیرات فرهنگی گوناگون ساخت سبب به جا ماندن مدارک مکتوب، نه تنها به زبانهای متفاوت بلکه به انواع خطها مثل لاتین، سریلی، بوسنیایی قدیم، گلاگولیتیک و اسلاوونیک کلیسایی گردید که شامل اسنادی به زبان بوسنیایی است با الفبای عربی معروف به متون «الحامی جادو»^(۲).

کتب نایاب و نسخه های خطی

این مجموعه از چندین بخش کوچکتر تشکیل می شد که براساس محتوی، زبان و خط سند دسته بندی شده بود. کتابخانه

نسخه های خطی دارای کتب نادر پر اهمیت از نظر تاریخ فرهنگ بوسنی و هرزگوین و دیگر مناطق بالکان بود. از جمله کتابهای چاپی دارای اعتبار ویژه از نظر قدمت، زیبایی، ارزش هنری و اهمیت تاریخی بود زیرا فن چاپ در میانه قرن نوزدهم وارد بوسنی شد و تنها در آن زمان بود که تولید کتاب بر طبق شیوه های مدرن صورت گرفت اما کتابان تا آخر قرن نوزدهم به تحریر کتب خطی ادامه دادند.

مجموعه کتب نادر کتابخانه ملی و دانشگاهی بالغ بر چهار هزار عنوان مربوط به قرنهای پانزدهم تا بیستم می شد. اکثر این کتب به دین، فلسفه، دستور زبان، تاریخ و ادبیات و نا محدود به علوم طبیعی ارتباط می یافت. کتابهای کمیاب در این بخش از کتابخانه ملی و دانشگاهی به خطوط مختلف عربی، لاتین، بریل، گلاگولیتیک و اسلاوونیک کلیسایی بود.

اسناد شخصیت های مهم

در میان اسناد شخصیت های مهم اوراق شخصی «مهمت پک کاپیتان سوویک لجنوسا»^(۳) قرار داشت که نمره کار دلسوزانه وی روی مجموعه مواد مربوط به اشتقاق لغات و نام مناطق بوسنی و هرزگوین بود که در فاصله سالهای ۱۸۸۲ و ۱۸۹۵ میلادی انجام گرفته بود. لجنوسا موفق شده بود مواد پراهمیت برای فرهنگ نویسی را از سرتاسر بوسنی و هرزگوین گردآوری کند. در این مجموعه در عین حال تعدادی نامه به خط بوسنیایی وجود داشت که نمایانگر سطح فکری مسلمانان بوسنی بود.

یک بخش دیگر مجموعه مشکل بود از اوراق یوان کریس^(۴)، منتقد ادبی که بین دو جنگ جهانی فعال بود و نیز اوراق سلو پهر استراهیمیر گرانجسویچ^(۵) شاعر

معروف آغاز قرن بیستم. این بخش همچنین حاوی مواد آرشیوی نسیبانی قریهنگی یعنی «پروسوختا»^(۱) و «نابردکا»^(۲) و تا حدودی «کاجرت»^(۳) و نیز اسناد نیلیماستیک قرن نوزدهم بود، دورانی که ساریو شهر کنسولگریهای متعدد از جمله کنسولگری ایتالیا (۱۸۸۲ - ۱۸۶۳) اطریش (از ۱۸۷۱ م.) و کنسولگری آلمان (۱۸۸۱ - ۱۸۷۸) به شمار می‌رفت.

مجموعه‌ای از دوستان و پنجاه سند نوشته شده به خط بوسنی موسوم به بوسانیکا مربوط به جمهوری موسوم به «جمهوری یولچی سه»^(۴) در دالماسی، متعلق به قرن شانزدهم نیز در این بخش نگهداری می‌شد. بعضی از این مواد دارای اهمیت خاص بود زیرا حاوی نامه‌هایی بود که به‌عین خط بین اعضای محافل مذهبی بعضی مسلمانان، مسیحیان کاتولیک و اورتودوکس مبادله شده بود. چندین سند پادداشتها و مهر صاحب سند بود.

اصول و عقاید اسلامی

یک بخش مهم از مجموعه‌های کتابخانه ملی بوسنی و هرزگوین را نسخه‌های خطی عربی، ترکی، فارس و زبانهای بوسنیایی به خط عربی (مشون الحامی جادو) تشکیل می‌دهد. مجموعه از حدود پانصد نسخه خطی و بیش از هشتصد اثر منفرد تشکیل شده است. اینها غالباً آثاری است درباره فقه اسلامی و فقه‌اللغه عربی. تاکنون انواع کتب زیر مورد شناسائی قرار گرفته است.

- ۱۹ - مصحف مرکب از مشون کامل و جزوه‌هایی از قرآن کریم
- ۲۷ - نسخه شیوه صحیح تلاوت قرآن (تجدید)^(۵)
- ۱۲ - نسخه نسیب
- ۱۲ - نسخه در حدیث (روایات منقول از

- ۵۲ - نسخه دربار عقاب.
- ۱۷۲ - نسخه در فقه.
- ۲۹ - نسخه در فلسفه و منطق.
- ۱۵ - نسخه در تاریخ.
- ۱ - نسخه به زبان بوسنی - به رسم الخط عربی.
- ۱۴ - نسخه در فقه‌اللغه ادبیات عرب.
- ۲۹ - نسخه در زبان و ادبیات ترکی.
- ۱۸ - نسخه در زبان و ادبیات فارسی.
- ۷۲ - نسخه در علوم گوناگون

لازم است در بین نسخه‌های دستنویس قرآن از یک مورد به‌خاطر ارزش هنری والای آن یاد شود. حسین بوسینک تراویسی این کتاب را در سال ۱۷۵۱ الحسام داده است. قدیمی‌ترین نسخه خطی این مجموعه «نزهة القلوب فی تفسیر قریب القرآن الکریم» به‌قلم زین الدین ابوبکر السجستانی (سال مرگ ۳۳۰/۹۲۱) در ۱۲۴۲/۱۸۲۵ تراویسی شده است. این مجموعه چندین نمونه جالب جهت مطالعه اخترشناسی اسلامی در اختیار می‌گذارد. چهار نسخه خطی راجع به تعیین تاریخ دقیق نماز را بوسینک هاندزی ابراهیم بن موسی از شهر فوکا واقع در جنوب شرق بوسنی در سال ۱۷۸۳/۱۱۹۸ تراویسی کرده است. مجموعه کتابخانه همچنین حاوی چندین نسخه خطی از محمد هانسزیک متخصص مشهور الهیات اسلامی است که لازم است آثار متعدد او مورد مطالعه کاملتر قرار گیرد. آنچه در این مجموعه اهمیت خاص دارد، کتابهای خطی به‌زبانهای مشرق‌زمین و نوشته مؤلفان بوسینک است. اینها عبارتند از:

- ۱ - و صول الحکم فی نظام الائم - حسن کافری پروشاک (۱۶۱۵ - ۱۵۴۲) این کتاب در اصل به زبان عربی است اما یک نسخه به ترکی نیز وجود دارد.

نویسنده.

- ۳ - اشهر الروای فی شرح روضة الجنات فی وصول الاعتقادات از همان نویسنده.
- ۲ - بئزالمعانی فی شرح الامالی سید یوسف حسینی (۱۷۰۷ - ۱۶۵۱).
- ۵ - فتاوی احمدی اثر هادی احمد بن محمد بوسینک (قرن هجدهم) کتابی مردم‌پسند در خلاصه فقه که در مجموعه‌های نسخه‌های خطی بوسنی مکرر به چشم می‌خورد.
- ۶ - انانیایه فی اظهار القواعد الصریبه و التحویه نوشته عبدالکمال بن ولی اهل تراونیک.
- ۷ - مفتاح العبار مصطفی ناباکوویچ، به خط مؤلف در دستور زبان.
- ۸ - شرح دیوان حافظ احمد سودی (نیمه دوم قرن شانزدهم) از شهر کاجنیک در شرق بوسنی.
- ۹ - منظومه قائمی، اشعار حسام قائمی (وفات ۱۶۸۰) شاعر محبوب در شرق بوسنی.
- ۱۰ - مجموعه (مجموع قوانین) ملامصطفی باسکیچیا، مؤلف کتاب مشهور تاریخ بوسنی به ترکی مربوط به آخر قرن هجدهم و آغاز قرن نوزدهم. این کتاب در سال ۱۹۶۸ ترجمه و چاپ شد.

پاورقی:

- 1- Vijećnica
- 2- Alhamedgido
- 3- Mehmed - beg Kapetanovic
- 4- Jovan Krić
- 5- Siljive Strahimir Kranjevic
- 6- Prosvjta
- 7-Napredak
- 8- Gajret
- 9. Police Remblie